ePublishing

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος Επετειακός επί τη συμπληρώσει πεντακοσίων ετών από της Κοιμήσεως αυτού

Μαρία Ι. Καζαμία-Τσέρνου

doi: 10.12681/makedonika.723

Copyright © 2014, Μαρία Ι. Καζαμία-Τσέρνου

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καζαμία-Τσέρνου Μ. Ι. (2010). Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος Επετειακός επί τη συμπληρώσει πεντακοσίων ετών από της Κοιμήσεως αυτού. *Μακεδονικά*, *39*(1), 283–300. https://doi.org/10.12681/makedonika.723

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 12/10/2024 07:22:40

ἑαυτόν του στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει, ὅπως φαίνεται, τουλάχιστον τοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες ὅτι ἀποτελοῦν μειονότητα, μολονότι ὅτι σὲ ὅλες τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου του παραδέχεται ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ἀπέρριπταν, καὶ ἀπορρίπτουν, μία τέτοια σκέψη. Τὸ ἀπέδειξεν διαχρονικῶς ἡ ἐμμονή τους νὰ δηλώνουν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημά τους σὲ πεῖσμα τῶν ποικίλων προπαγανδῶν, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ ἑξῆς. Καὶ προκαλεῖ ἀπορία καὶ ὑποψίες γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Κέντρο Μειονοτικῶν Ὁμάδων. Ἔτσι εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἀντίδραση βλαχοφώνου Ἕλληνος δημάρχου ἀρμανικῆς κοινότητος (ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὁ κ. Ν. Μέρτζος, τότε Κοινοτάρχης Νυμφαίου) σὲ σχετική, συνομιλία τοῦ κ. Kahl μαζί του, ὅπου αὐτὸς εἶπε πῶς τολμοῦν κάποιοι νὰ μᾶς βγάλουν μειονότητα στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἐμεῖς κάναμε τὴν Ἑλλάδα!, τοῦ παρατήρησε ὁ βλαχόφωνος αὐτὸς Ἕλληνας Κοινοτάρχης, ὅπως τὸ 2001 καὶ οἱ τριάντα ἕνας βλαχόφωνοι Ἕλληνες δήμαρχοι καὶ Κοινοτάρχες ἀπαντώντας σὲ ἔκθεση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὴν Ἑλλάδα.

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ο Ἅγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος Επετειακός επί τη συμπληρώσει πεντακοσίων ετών από της Κοιμήσεως αυτού, Ἅγιον Ὄρος 2008, σελ. 494, εικόνες εντός του κειμένου.

Ο παρών τιμητικός επετειακός τόμος εκδόθηκε το 2008 από την Ιερά Βασιλική Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Διονυσίου με τη συμπλήρωση πεντακοσίων ετών από την Κοίμηση του αγίου Νήφωνα, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (†1508). Αποτελεί μία εργώδη προσπάθεια, καρπό συνεργασίας μελών της εκκλησιαστικής Ιεραρχίας και της ακαδημαϊκής κοινότητας. Έκαστος εξ αυτών αναλόγως της ειδίκευσής του επιχειρεί να φωτίσει πτυχές της προσωπικότητας και της βιωτής ενός από τους σημαντικότερους προκαθημένους της Μητρός Εκκλησίας στη μακραίωνη και πολυτάραχη ιστορία της. Σύμφωνα με την αφιέρωση ο οσιολογιώτατος άγιος Καθηγούμενος Πέτρος και η αδελφότητα της μονής Διονυσίου αφιερώνουν το πόνημα ως *δῶρον ευχαριστίας* στον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο και σε όλους τους προγενέστερους αυτού Πατριάρχες.

Μετά από την Πατριαρχική ευλογία του Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου (σ. 11) και το Πατριαρχικό σιγιλλιώδες γράμμα (σσ. 13-15) ακολουθεί ο Πρόλογος του Καθηγουμένου της Μονής με ευχαριστίες προς όλους όσοι συνέβαλαν στην ολοκλήρωση του τόμου αλλά και με παράθεση των λόγων για τους οποίους η μονή αισθάνθηκε την ανάγκη να πραγματοποιήσει την παρούσα έκδοση. Ακολουθεί ένα σύντομο εύληπτο, εισαγωγικό σημείωμα (σσ. 21-23) στο οποίο παρουσιάζεται εν ολίγοις η προσφορά του τιμωμένου Ιεράρχη στην Ορθοδοξία και στο Γένος. Το σημείωμα κλείνει με ένα συνοπτικό αλλά μεστό και κατατοπιστικό διάγραμμα των περιεχομένων του τόμου.

Η μελέτη καλύπτει τέσσερις θεματικές ενότητες οι οποίες επιγράφονται ως εξής: *Πορεία ασκήσεως, τελειώσεως και αγώνων ορθοδόξου μαρτυρίας* (σσ. 26-181),

Ορθόδοξη Θεολογική Μαρτυρία (σσ. 184-239), *Υμνοαγιολογικά* (242-397), *Ο Άγιος Νήφων στην Εκκλησιαστική τέχνη* (σσ. 400-485).

Η πρώτη ενότητα αρχίζει με την παράθεση του πρωτότυπου κειμένου του *Βίου* του αγίου, όπως αυτό συμπεριλαμβάνεται στο Νέο *Εκλόγιο* του Νικοδήμου του Αγιορείτου. Πρόκειται για εκτενή βιογραφία η οποία ξεκινά από τη γέννηση του αγίου (κατά κόσμον Νικολάου) στον Μωριά, τα πρώτα παιδικά χρόνια, την καθοριστική γνωριμία του με τον δάσκαλο ιερομόναχο Ιωσήφ, την αναχώρηση μαζί του για την Επίδαυρο και την κουρά του ως μοναχού από τον ασκητή Αντώνιο, ο οποίος του έδωσε το όνομα Νήφων. Την άφιξή του, μετά από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, στη μονή της Περιβλέπτου στην Αχρίδα μαζί με τον σοφό δάσκαλο Ζαχαρία, μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Αχρίδας. Την αναχώρηση από την Αχρίδα για το Άγιο Όρος, αρχικά για τη μονή Βατοπεδίου, εν συνεχεία τη μονή Παντοκράτορος, τη μονή Μεγίστης Λαύρας και τέλος τη μονή Διονυσίου όπου διελθών όλους τους βαθμούς της ιερωσύνης χειροτονείται ιερέας. Την αναγόρευσή του σε Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης μετά από τον θάνατο του Παρθενίου και μετά δύο έτη σε Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Την απομάκρυνσή του από τον θρόνο της Κωνσταντινούπολης, την εκ νέου επάνοδό του μετά από δύο έτη και την εξορία του εν συνεχεία στην Αδριανούπολη με βασιλική εντολή. Η μετάβασή του στη Βλαχία μετά από παράκληση του ηγεμόνος Ράδουλου, το σημαντικό αναμορφωτικό έργο που επιτέλεσε εκεί αλλά και την άδικη αποπομπή του. Την αναχώρηση δια της Μακεδονίας προς το Άγιο Όρος για δεύτερη φορά για τη μονή Βατοπεδίου και τελικά τη μονή Διονυσίου όπου και εκοιμήθη σε ηλικία περίπου ενενήντα ετών στις 11 Αυγούστου. Ο *Βίος* ολοκληρώνεται με μία αναδρομή στην ιστορική πορεία της Βλαχίας μετά από την αναχώρηση του αγίου, την ανάδειξη του Νεάγκου Μπασαράμπ σε ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας, τα θαύματα του λειψάνου του Ιεράρχη και τη μεταφορά μέρους αυτού στη Βλαχία.

Οι υπόλοιπες εισηγήσεις διαδέχονται η μία την άλλη κατά χρονολογική σειρά σύμφωνα με τα κύρια στάδια της ζωής του αγίου αρχής γενομένης από την περίοδο της παραμονής του στη μονή Διονυσίου. Συγγραφέας της πρώτης μελέτης είναι ο Καθηγούμενος της Ιεράς μονής Διονυσίου Πέτρος και επιγράφεται *Ο Άγιος Νήφων και η εν των Αγίω Όρει και τη Ιερά Μονη του Αγίου Διονυσίου Διατριβή και πολιτεία αυτού* (σσ. 50-81). Ο συγγρ. επισημαίνει τις δύσκολες ιστορικές συνθήκες κατά την εποχή άφιξης του αγίου στη Μονή οι οποίες προκάλεσαν και τη σύσφιξη των σχέσεων της αθωνικής πολιτείας με το Πατριαρχείο. Πέντε είναι οι λόγοι σύμφωνα με τον συγγρ. που ο άγιος επέλεξε να μεταβεί αρχικά στη μονή Βατοπεδίου: η παρουσία σημαντικών κειμηλίων μεταξύ των οποίων η Τίμια Ζώνη της Θεοτόκου, η αγιότητα πολλών βατοπεδινών μοναχών, η προσωπική σχέση του γέροντά του Ζαχαρία με τη μονή η οποία υπήρξε η μονή της μετανοίας του, η προσωπική σχέση του Νήφωνα με την οικογένεια των Καντακουζηνών, ευεργετών της μονής και τέλος η γνώση της σλαβονικής γλώσσας την οποία είχε διδαχθεί από τον Ζαχαρία. Με αφορμή αυτό το τελευταίο ο συγγρ. αποσαφηνίζει στη σημ. 32 ότι ο Ζαχαρίας δεν ήταν Σλάβος. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην παραμονή του αγίου στις μονές Κουτλουμουσίου, Παντοκράτορος και Λαύρας με κατάληξη στη μονή Διονυσίου για την επιλογή της οποίας δίδεται από τον συγγρ. η εξήγηση ότι οφείλεται στην αφιλόξενη τοποθεσία της αλλά και στην πνευματικότητα των μοναχών της. Εκτενής μνεία γίνεται για τις θεοσημείες σχετικά με τον άγιο αλλά και για τη

δυσκολία με την οποία εγκατέλειψε τη μονή προκειμένου να ποιμάνει τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Στο σημείο αυτό ο συγγρ. απαντά θετικά στο κρίσιμο ερώτημα εάν ο άγιος εξακολούθησε να συνδράμει τη μονή και από αυτή τη θέση στην ανώτερη εκκλησιαστική Ιεραρχία. Εν συνεχεία μέσα από το πρίσμα της αγιορείτικης βιωτής του αγίου ερμηνεύει ο ερευνητής την επιλογή των τόπων εξορίας του μετά από τις δύο Πατριαρχίες. Ακολουθεί εκτενής έκθεση των γεγονότων που σχετίζονται με το μαρτυρικό τέλος των δύο μαθητών του του Μακαρίου και του Ιωάσαφ, τα θαύματα που επιτέλεσε εν ζωή ο άγιος στη μονή Διονυσίου, την παράδοση της συγχωρητικής ευχής στους συμμοναστές του, την Κοίμησή του, την Αγιοκατάταξή του εννέα έτη μετά και την αιτιολόγηση της. Η σύνταξη Ακολουθίας προς τιμήν του αγίου αρκετά χρόνια πριν από την Κοίμησή του αποδεικνύει κατά τον συγγρ. την εξέχουσα θέση που είχε στις καρδιές των συμμοναστών του. Η εισήγηση ολοκληρώνεται με την παράθεση του επιλόγου της βιογραφίας του αγίου με βάση το κείμενο που δημοσίευσε ο Grecu όπου μεταξύ άλλων προτρέπονται οι μοναχοί να δίνουν το όνομα Νήφων στους νεότερους μοναχούς.

Ακολουθεί η εισήγηση του Δ. Βαλαή, λέκτορα στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ, *Ο Άγιος Νήφων ως Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης* (σσ. 82-113). Μετά από μία σύντομη εισαγωγή σχετικά με τη χειρόγραφη παράδοση του *Βίου* του αγίου ακολουθεί λεπτομερής έκθεση των γεγονότων σχετικά με την ανάρρηση του Ιεράρχη στον επισκοπικό θρόνο της Θεσσαλονίκης με βάση κυρίως τον βίο του, όπως τον παραθέτει ο Νικόδημος ο Αγιορείτης αλλά και με άλλες γραπτές πηγές, όπως διάφορα Χρονικά ή το Συναξάρι της Ακολουθίας του. Ο συγγρ. επιμένει ιδιαίτερα στο θέμα το οποίο απασχόλησε επί μακρόν την επιστημονική έρευνα σχετικά με το έτος ανάρρησης του Νήφωνα στον θρόνο και το όνομα του Μητροπολίτη τον οποίο διαδέχθηκε. Εάν επρόκειτο για τον Γρηγόριο ή τον Παρθένιο. Αφού σχολιάσει τις απόψεις των προγενέστερων ερευνητών και την επιχειρηματολογία τους καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Νήφων, με βάση το Συνοδικό της Θεσσαλονίκης, διαδέχθηκε στον θρόνο τον Μεθόδιο ο οποίος εποίμανε τη μητρόπολη της Θεσσαλονίκης μετά από τον Γρηγόριο. Στη συνέχεια ασχολείται με τον προσδιορισμό του έτους ανάρρησης το οποίο επίσης απασχόλησε την έρευνα διότι δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές στις σχετικές αγιολογικές πηγές. Συσχετίζοντας ο συγγρ. τις χρονολογίες, οι οποίες προτάθηκαν κατά καιρούς, συμπεραίνει ότι ο Νήφων εξελέγη Μητροπολίτης το 1481/1482. Ακολουθεί λεπτομερής έκθεση του ποιμαντορικού έργου του Νήφωνα ως Μητροπολίτη της Θεσσαλονίκης. Κατόπιν προβαίνει σε μία εκτενέστατη αναφορά στον προβληματισμό των ερευνητών σχετικά με την περίοδο αρχιερατείας του Μητροπολίτη Λαρίσης Διονυσίου προκειμένου να τεκμηριώσει τον χρονολογικό προσδιορισμό που προτείνει για την περίοδο της αρχιερατείας του Νήφωνα για να διαπιστώσει τελικά ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει διότι «τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία είναι ανεπαρκή». Η ταύτιση δε του Νήφωνα με τον συνονόματό του προγενέστερο Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Νήφωνα Α΄ (1311-1314), κτήτορα του καθολικού της μονής των Αγίων Αποστόλων, όπως ορθά επισημαίνει ο συγγρ., είναι πλέον βέβαιο ότι δεν ισχύει. Εν συνεχεία ο συγγρ. επανέρχεται στο ποιμαντορικό έργο του Νήφωνα για να ολοκληρώσει τη μελέτη του με την αναζήτηση του χρόνου περάτωσης της ποιμαντορίας του για τον οποίο επίσης δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών. Αξιοποιώντας τη σχετική προγενέστερη επιχειρηματολογία προτείνει τα τέλη του 1486 με αρχές του 1487 ώς τα χρονικά όρια για τη λήξη της θητείας του Νήφωνα στον θρόνο της Θεσσαλονίκης.

Η επόμενη εισήγηση με συγγρ. τον Μητροπολίτη Μύρων Χρυσόστομο (Καλαϊτζή) επιγράφεται *Ο Άγιος Νήφων ως Οικουμενικός Πατριάρχης* (σσ. 114-133). Πρώτο σημείο αναφοράς του συγγρ. είναι η δυναμική παρουσία του Νήφωνα σε μία από τις δυσκολότερες ιστορικές περιόδους της Ορθοδοξίας και η επιβίωσή του παρά τις συκοφαντίες και τις δολιότητες οι οποίες του στέρησαν τα οφφίκιά του. Εκτίθεται συνοπτικά ο Βίος και η πολιτεία του αγίου πριν από την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο όπου τονίζεται εμφατικά το μεγαλείο της ψυχής και το ασκητικό του φρόνημα το οποίο δεν απώλεσε παρά τα υψηλά αξιώματα στα οποία προκρίθηκε. Ακολουθεί το κυρίως μέρος της μελέτης που αφορά στις δύο Πατριαρχίες του αγίου. Ο συγγρ. οριοθετεί την πρώτη Πατριαρχία από τα τέλη του 1486 μέχρι τα τέλη ή τις αρχές του 1488. Η απομάκρυνσή του από τον πατριαρχικό θρόνο με διαταγή του σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄ οφείλεται κατά τον συγγραφέα σε δύο λόγους. Πρώτον στην πάγια τακτική των Τούρκων να επιδιώκουν τις συχνές αλλαγές Πατριαρχών προκειμένου να καρπωθούν το προβλεπόμενο θεσμοθετημένο χαράτσι για την εκλογή Πατριάρχη και δεύτερον στη σθεναρή στάση του Νήφωνα για τη μη απαλλοτρίωση από τους Οθωμανούς της περιουσίας του προκατόχου του Συμεών. Ευθύνες καταλογίζονται και στον τραπεζούντιο Γεώργιο Αμιρούτζη μια αμφιλεγόμενη διπρόσωπη προσωπικότητα. Τα χρονικά όρια της δεύτερης Πατριαρχίας είναι από το 1497 μέχρι το 1498. Κύρια αιτία της εκ νέου απομάκρυνσής του από τον θρόνο, με διαταγή πάλι του Βαγιαζίτ Β΄, ήταν η ολοκλήρωση της κατασκευής ενός ναού στη Χρυσούπολη χωρίς την έγγραφη άδεια του σουλτάνου. Τότε εξορίσθηκε στην Αδριανούπολη στον ναό του αγίου Στεφάνου. Έπεται η άρνησή του να ανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο για τρίτη φορά και η έγγραφη παραίτησή του στις 26 Ιουνίου του 1503. Παρατίθεται ακριβές αντίγραφο του κειμένου της παραίτησης του Νήφωνα όπως αυτό σώζεται στον κώδικα 600 της μονής Μεγίστης Λαύρας. Στη συνέχεια ο συγγρ. ανοίγει μία παρένθεση και παρουσιάζει εκτενώς το αναμορφωτικό, φιλανθρωπικό, κοινωνικό έργο του Νήφωνα στην παραπαίουσα Βλαχία, στη μονή Διονυσίου και στο Άγιο Όρος γενικά για να κλείσει την παρένθεση και να επανέλθει στην πατριαρχική του θητεία και συγκεκριμένα στον ενεργό ρόλο που διαδραμάτισε για την καταστολή της σιμωνίας η οποία ταλάνιζε την Εκκλησία από την εποχή του Μαξίμου Γ΄ (1476-1482). Η μελέτη ολοκληρώνεται με την αποτίμηση του έργου του πατριάρχη Νήφωνα με έμφαση στην ενωτική και υπερφυλετική του διάθεση. Λίαν επιτυχής και ενδιαφέρον ο συσχετισμός του Νήφωνα με τον προκάτοχό του Χρυσόστομο σε ό,τι αφορά στην ευσέβεια των γονέων τους, στη σθεναρή στάση τους σε ζητήματα πίστης, στον αδιαπραγμάτευτο έλεγχο της πολιτικής εξουσίας, στις διώξεις και στον κατατρεγμό τους, στη μεταθανάτια συγχώρεση των διωκτών τους, στην ευωδία και στην θαυματουργία των λειψάνων τους .

Ο Φλορίν Μαρινέσκου, ερευνητής του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, υπογράφει το άρθρο *Η μαρτυρία και του έργο του Αγίου Νήφωνος στη Βλαχία* (σσ. 134-145) το οποίο αναφέρεται σε μία ιδιαίτερα σημαντική περίοδο του βίου του αγίου μετά το πέρας και της δεύτερης πατριαρχικής του θητείας. Ο συγγρ. με διεξοδικό τρόπο περιγράφει την άφιξη του αγίου στη Βλαχία το 1502 μετά από πρόσκληση του ηγεμόνα της Βλαχίας Ράδου Δ΄ (1498-1508) όπου ανέλαβε χρέη Μητροπολίτου της Ουγγροβλαχίας με έδρα την Κούρτεα ντε Άρτζες. Ήταν μάλιστα ο πρώτος Πατριάρχης που επισκεπτόταν τη Βλαχία. Όπως επισημαίνει ο συγγρ. η επιθυμία του Νήφωνα να μεταφερθεί η έδρα της μητρόπολης στο Τιργκόβιστε, πρωτεύουσα της

Βλαχίας, δεν πραγματοποιήθηκε άμεσα λόγω έλλειψης κατάλληλου κτιρίου και λόγω ιστορικών συγκυριών. Η σύνοδος όμως που συγκάλεσε προκειμένου να θεσμοθετηθεί ο τρόπος λειτουργίας της μητρόπολης πραγματοποιήθηκε στη μονή Δεάλουλ κοντά στην πόλη Τιργκόβιστε. Ακολουθεί σύντομη αναφορά στις αποφάσεις αυτής της συνόδου, όπως η ίδρυση δύο νέων επισκοπών του Μπουζάου και του Ράμνικ και η χειροτονία των επισκόπων τους. Στη συνέχεια εκτίθενται οι δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους διερράγησαν οι σχέσεις του Ράδου με τον Νήφωνα. Πρώτον η μη μεταφορά της έδρας της μητρόπολης και δεύτερον, ο αφορισμός του Ράδου από τον Άγιο λόγω του αντικανονικού γάμου της αδελφής του. Μετά από μια σύντομη περιπλάνηση ο άγιος αναχωρεί από τη Βλαχία το έτος 1505 όπως το προσδιορίζει ο συγγραφέας. Ιδιαίτερη ενότητα είναι αφιερωμένη στην καθοριστική γνωριμία του Νήφωνα με τον μετέπειτα ηγεμόνα Νεαγκόε Μπασαράμπ (1512-1521) τον ρόλο του οποίου στον αποκεφαλισμό του προκατόχου του Βλάδ του Νεότερου (1510-1512) δεν αποσιωπεί ο συγγρ. Ο βοεβόδας ως πνευματικό τέκνο του Νήφωνα ανέπτυξε δεσμούς με την Ελλάδα και κατά την άποψη του ερευνητή η παρουσία στην αυλή του Νεαγκόε Ελλήνων λογίων προϋποθέτει ότι ο ηγεμόνας εγνώριζε και την ελληνική γλώσσα. Αυτό εντάσσεται μέσα στη γενικότερη πολιτική του βοεβόδα για ενδυνάμωση της ηγεμονίας του με την ανάπτυξη διπλωματικών σχέσεων με τις όμορες ορθόδοξες ηγεμονίες. Εύστοχη η παρατήρηση του συγγρ. ότι ο τρόπος διακυβέρνησης του Νεαγκόε διέπεται από «αυτοκρατορικού τύπου» αντίληψη και ότι το πριγκιπάτο του είχε μετατραπεί σε πολιτικό κέντρο των ορθοδόξων λαών της Βαλκανικής. Στο περιθώριο αυτής της πολιτικής εντάσσεται και η εξαιρετικά γενναιόδωρη στάση του Νεαγκόε προς τις αθωνικές μονές. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την εξιστόρηση της τύχης του λειψάνου του αγίου και με ακριβείς πληροφορίες σχετικά με τους ναούς της Βλαχίας στους οποίους φιλοξενείται σήμερα μέρος των λειψάνων του αλλά και με την απαρίθμηση εικόνων του αγίου οι οποίες βρίσκονται σε διάφορες μονές της Βλαχίας.

Ο ομότιμος Καθηγητής της Θεολογικής σχολής του ΑΠΘ Απόστολος Γλαβίνας ασχολείται με τον *Κύκλο των μαθητών του Αγίου Νήφωνος* (σσ. 146-173). Μετά από μία σύντομη αλλά περιεκτική επισκόπηση του βίου του αγίου από τη γέννηση μέχρι την άφιξή του στη μονή Διονυσίου «πορεία μαθήσεως και πνευματικής ωριμάνσεως» κατά τον συγγρ. παρατίθεται αναλυτικός κατάλογος των σημαντικότερων μαθητών του, όπως του Μητροπολίτη Αγχιάλου Νεοφύτου, του νεομάρτυρα Ιακώβου, του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Θεωνά, του αγίου Θεοφίλου του μυροβλύτη, των νεομαρτύρων Μακαρίου και Ιωάσαφ, του Πρώτου του Αγίου Όρους Γαβριήλ και του πνευματικού Ιωαννίκιου. Για έκαστο εκ των μαθητών του υπάρχει λεπτομερής παράθεση της βιωτής του μέσα από τις πηγές με επιμονή στα γεγονότα εκείνα που τον οδήγησαν στον δρόμο του αγίου. Με την ευκαιρία αυτή διασαφηνίζονται ορισμένα επιμέρους ζητήματα όπως το ότι ο Νεόφυτος Αγχιάλου υπήρξε συμμοναστής του Νήφωνα στη μονή Διονυσίου πριν από την ανάρρηση του τελευταίου στον μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης στην οποία τον ακολούθησε, ο τόπος καταγωγής του νεομάρτυρα Ιακώβου (†1519) ένας οικισμός του σαντζακίου της Κορυτσάς με πρωτεύουσα την Καστοριά, τα ακριβή έτη της ηγουμενίας του αγίου Θεωνά στη μονή της Αγίας Αναστασίας στη Θεσσαλονίκη πριν εκλεγεί Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης το 1538 καθώς επίσης και το έτος Κοίμησής του το οποίο κατά τον συγγρ. πρέπει να είναι το 1541, η διάκριση του Ακακίου φίλου του Θεοφίλου, χειροτονηθέντος από τον Νήφωνα ως επισκόπου Λητής και

Ρεντίνης ο οποίος κοιμήθηκε το 1502 και τάφηκε στα Ιεροσόλυμα από τον μετέπειτα συνονόματο επίσκοπο της ίδιας περιοχής, η διαπίστωση, με βάση συσχετισμούς χρονολογιών και πληροφοριών των αγιολογικών κειμένων, ότι ο Θεόφιλος ο μυροβλήτης μετέβη δύο φορές στα Ιεροσόλυμα, ο ακριβής χρόνος μαρτυρίου των δύο μαθητών του Νήφωνα Μακαρίου και Ιωάσαφ το 1505/1506 και το 1510 αντίστοιχα σύμφωνα με μαρτυρία στον χειρόγραφο κώδικα 127 της Ιεράς Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων, ο χρόνος μετάβασης του Γαβριήλ του Πρώτου στο Άγιο Όρος λίγο μετά από την άλωση της Πόλης και όχι στα τέλη του 15ου αι., η πεντάκις εκλογή του στο αξίωμα του Πρώτου από το 1514/15 μέχρι το 1539 και η χρονολογία θανάτου του πριν από το 1548 και τέλος η παράθεση της μοναδικής γραπτής μαρτυρίας περί του Πνευματικού παπά κυρ Ιωαννίκου η οποία βρίσκεται στην επιστολή παραίτησης του Νήφωνα από τον πατριαρχικό θρόνο το 1503.

Στον κύκλο των μαθητών του αγίου συμπεριλαμβάνονται και οι αυτάδελφοι Θεοφάνης και Νεκτάριος κτήτορες της Ιεράς Μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα με τους οποίους ασχολείται ο Ιερομόναχος Νήφων Βαρλααμίτης στην επόμενη ενότητα με τίτλο *Ο Άγιος Νήφων και οι κτήτορες της Ιεράς Μονής Βαρλαάμ* (σσ. 174-180). Ο συγγρ. επιχειρεί να καταστήσει σαφείς τους πνευματικούς δεσμούς του μετεωρίτικου μοναχισμού με τον αθωνικό παρακολουθώντας τη διαδρομή των δύο ασκητών μέχρι τη γνωριμία τους με τον άγιο Νήφωνα στη Μονή Διονυσίου αλλά και μετά από αυτήν επιμένοντας ιδιαίτερα στη μεγάλη τιμή που επεφύλαξαν οι δύο μοναχοί στον πνευματικό τους πατέρα με το να τον απεικονίσουν δια του χρωστήρος του Φράγκου Κατελάνου το 1548 σε περίοπτη θέση στο καθολικό της μονής Βαρλαάμ στην οποία είχαν εγκατασταθεί από το 1517/1518 αφού πρώτα την ανοικοδόμησαν εκ βάθρων, στην παραγγελία σύνθεσης ακολουθίας από τον Λεόντιο Διονυσιάτη προς τιμήν του αγίου η οποία ολοκληρώθηκε το 1518, στον θησαυρισμό της χείρας του αγίου στη μονή τους, στην κοινοβιακή διαβίωση σύμφωνα με το Τυπικό της μονής Διονυσίου και τέλος στη χρήση της συγχωρητικής ευχής του Νήφωνα.

Στη δεύτερη θεματική ενότητα που επιγράφεται *Ορθόδοξη Θεολογική μαρτυρία* οι συμβολές των ερευνητών θίγουν περισσότερο θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στη θέση του αγίου στην ιστορία της Ορθοδοξίας, στη διακονία της Εκκλησίας και στη μέριμνά του για τη διαφύλαξη και περιχαράκωση της καθαρότητας της πίστης. Η πρώτη εισήγηση είναι του Μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελίτωνα (Καρρά) με θέμα *Η αγιότης του αγίου Νήφωνος και η εξακτίνωσις αυτής εις τον ορθόδοξον κόσμον* (σσ. 184-197). Ο συγγρ. εντάσσει τον Νήφωνα στη χορεία των ησυχαστών Πατριαρχών με προεξάρχοντα τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά. Επιμένει στους αδιάρρηκτους πνευματικούς δεσμούς της αθωνικής πολιτείας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ιδιαίτερα της μονής Διονυσίου η οποία από τη στιγμή της ίδρυσής της στα μέσα του 14ου αι. βρισκόταν υπό την αιγίδα της Μητρός Εκκλησίας. Ορατή ένδειξη των ιδιαίτερων αυτών σχέσεων αποτελεί και η παρουσία της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας του Ακαθίστου, αυτοκρατορική δωρεά προς τη μονή. Παραθέτοντας ορισμένα βιογραφικά στοιχεία του αγίου εξαίρει τη σθεναρή του στάση στην προάσπιση των δογμάτων της πίστης από τη θέση του Μητροπολίτη και του Πατριάρχη, τη φιλανθρωπική και την ιεραποστολική του δραστηριότητα όπως δείχνει η μεταστροφή του Ιακώβου του νέου και την ως εκ τούτου συμβολή του στη διατήρηση της εθνικής και της θρησκευτικής συνείδησης του υπόδουλου ελληνισμού. Η ακτινοβολία του αγίου ως οικουμενικού δασκάλου κα-

θίσταται εμφανής από τον πανηγυρικό εορτασμό της μνήμης του στις 11 Αυγούστου σε όλες τις περιοχές από τις οποίες πέρασε και φώτισε με την αγιότητά του από το Άγιο Όρος, την Πελοπόννησο μέχρι τις χώρες των Βαλκανίων.

Ο Μητροπολίτης Σεβαστείας Δημήτριος (Κομματάς) πραγματεύεται το θέμα *Ο Άγιος Νήφων ως εκφραστής της Οικουμενικότητος της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας* (σσ. 198-207). Ο συγγρ. επιχειρεί να καταδείξει την επιρροή που άσκησε ο Νήφων σε θέματα πίστης στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής όπου δραστηριοποιήθηκε. Αναφερόμενος εν συντομία και στις δύο Πατριαρχίες του αγίου δεν διστάζει να παραδεχθεί την ευθύνη πατριαρχικών κύκλων για την δις απομάκρυνση από τον θρόνο του Νήφωνα. Αναφέρει χαρακτηριστικά «Συνεπεία όμως δολοπλοκιών και συκοφαντικών εξ ημετέρων κύκλων (!) καταδόσεων εκδιώκεται εκ του Θρόνου ...» (σ. 200). Παραλληλίζεται ο Νήφων με τον απόστολο Παύλο λόγω του ανοίγματός του προς τους πληθυσμούς μακρινών επαρχιών, όπως για παράδειγμα των παραδουνάβειων ηγεμονιών για τη μαρτυρία της χριστιανικής πίστης. Η βαθιά οικουμενική συνείδηση του αγίου, η ευρυμάθειά και η πολυγλωσσία του έχουν οικογενειακές καταβολές (πατέρας Σλάβος, μητέρα Ελληνίδα). Όπως, όμως, ορθώς επισημαίνει ο συγγρ., ο Νήφων δεν εγκλωβίσθηκε με τις πολλές γνώσεις του στην κοσμική σοφία και στον ουμανισμό αλλά τις χρησιμοποίησε για να κάνει την υπέρβαση προκειμένου να αποκτήσει αληθινή θεογνωσία. Ο Άγιος αξιοποιώντας την παιδεία του και εκμεταλλευόμενος τις ιστορικές συνθήκες της εποχής του που τον έφεραν κοντά στους χειμαζόμενους λαούς της Βαλκανικής διαμόρφωσε έναν «οικουμενικό» τρόπο σκέψης ο οποίος τον οδήγησε στο πολυσχιδές έργο του.

Η επόμενη εισήγηση εστιάζει στις αγιορείτικες καταβολές του αγίου και στον βαθμό στον οποίο αυτές καθόρισαν την πορεία του όχι μόνον ως Ιεράρχη αλλά και ως απλού δασκάλου και φωτιστή. Συγγραφέας είναι ο καθηγούμενος της Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου αρχιμανδρίτης Γεώργιος και ο τίτλος έχει ως εξής: *Ο Άγιος Νήφων ως φορεύς και ερμηνευτής του αγιορείτικου πνεύματος* (σσ. 208-223). Εξετάζονται διεξοδικά τα κύρια εκείνα χαρακτηριστικά της βιωτής αλλά και της προσωπικότητας του αγίου τα οποία μαρτυρούν για το αγιορείτικο φρόνημά του. Συγκεκριμένα ο θείος έρως και η χριστοκεντρικότητα, η ησυχία, η νήψις, η προσευχή, η άσκηση, η ταπεινοφροσύνη, η φιλαδελφία. Κατακλυζόμενος από θείο έρωτα και έχοντας κάνει κέντρο της ζωής του τον Χριστό δεν δίσταζε να ταράζει την ησυχία του για να αποδεχθεί υψηλές θέσεις στην εκκλησιαστική ιεραρχία υπακούοντας στο θέλημα του Θεού αλλά και να τις εγκαταλείπει με προθυμία προκειμένου να αφοσιωθεί εκ νέου στην άσκηση και στην προσευχή. Το ίδιο το όνομά του *Νήφων* αντικατοπτρίζει τον τρόπο ζωής του που με την ησυχία και τη νήψη ποθούσε να οδηγηθεί στη θεωρία του Θεού. Απόρροια αυτού του τρόπου ζωής είναι οι θείες δωρεές της θαυματουργίας και της προόρασης με τις οποίες αξιώθηκε. Η ταπεινοφροσύνη χαρακτήριζε τον Νήφωνα από την παιδική ηλικία. Η υπακοή στους δασκάλους, στους πνευματικούς του αλλά και στις απαιτήσεις των καιρών ήταν παροιμιώδης με αποκορύφωμα την παραίτησή του, χωρίς κανέναν ενδοιασμό, από την αίγλη του πατριαρχικού αξιώματος αλλά και την τελεία ταπείνωσή του όταν επέλεξε να εκτελέσει χρέη ημιονηγού στη μονή της μετανοίας του ως άγνωστος μεταξύ αγνώστων. Η μέριμνά του για τους ενδεείς, η θαυματουργική του παρέμβαση με την ευλογία του τεμαχίου του σιδήρου για την προστασία των συμμοναστών του από τις τρικυμίες αλλά κυρίως η συγχωρητική ευχή που συνέταξε,

ιερή παρακαταθήκη για την ανάπαυση των ψυχών των κεκοιμημένων είναι οι ορατές εκφάνσεις της φιλαδελφίας του. Το αγιορείτικο πνεύμα διαπότισε και το ποιμαντορικό του έργο το οποίο είχε σωτηριολογικό και εκκλησιοκεντρικό προσανατολισμό και αποκλειστικό στόχο την πνευματική πρόοδο και οικοδομή των πιστών ακόμη και μέσα από ακραίες αποφάσεις όπως την επιβολή αφορισμού.

Η παρούσα θεματική ενότητα κατακλείεται με μία πολύ εύστοχη εισήγηση τόσο ως προς την επιλογή της θέσης της στον τόμο όσο και ως προς το περιεχόμενό της. Πρόκειται για μία εισήγηση η οποία αξιοποιεί τα προλεχθέντα περί του βίου και της πολιτείας του Νήφωνα για να συνδέσει το παρελθόν με το παρόν. Ο προηγούμενος της Ιεράς Μονής Ιβήρων αρχιμανδρίτης Βασίλειος με έναν γλαφυρό, συναρπαστικό τρόπο αναπτύσσει το θέμα *Το μήνυμα του αγίου Νήφωνος στον σημερινό κόσμο* σσ. (224-239). Ο συγγρ., αφού επαναλάβει εν ολίγοις το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε και ανδρώθηκε ο άγιος, όταν τα πάντα έδειχναν να καταρρέουν και να απαξιώνονται μέσα σε μία «κοσμογονία και συμφυρμό ιδεών, απόψεων και φυλών» εξαίρει τον εξισορροπητικό και καταλυτικό ρόλο της ορθόδοξης εκκλησίας εξέχον μέλος της οποίας υπήρξε ο άγιος. Η νήφουσα παρουσία του ησυχαστή αλλά και ταξιδευτή αγίου, του ανώνυμου κοινοβιάτη και του εκκλησιαστικού ταγού που κράτησε άσβεστη τη φλόγα της πίστης σε εποχές δύσκολες και σκοτεινές εξακολουθεί να κατευθύνει διακριτικά τα πάντα όχι μόνο στη δική του μονή αλλά και σε όλο το σώμα της Εκκλησίας.

Το τρίτο μέρος του βιβλίου *Υμνοαγιολογικά* είναι αφιερωμένο στην πλούσια αγιολογική και υμνογραφική παράδοση που δημιουργήθηκε γύρω από τον άγιο και η οποία συμβάλλει ουσιαστικά στη γνωριμία μας με το πνευματικό αυτό ανάστημα. Η πρώτη εισήγηση υπογράφεται από τον ομότιμο Καθηγητή της Βυζαντινής Παιδείας του Ιονίου Πανεπιστημίου Δημήτριο Σοφιανό και έχει τίτλο *Η αρχική ανέκδοτη ακολουθία του Αγίου Νήφωνος (11 ΑΥΓ.1508) Ποίημα Ιουστίνου Δεκαδύο Κωδ.3 8 Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων (ΕΤ. 1518)* (σσ. 242-271). Ο συγγρ., μετά από ένα επιγραμματικό εισαγωγικό βιογραφικό σημείωμα περί του αγίου, αναφέρεται εν συντομία στην παλαιότερη ακολουθία στη σλαβονική γλώσσα η οποία συντάχθηκε προς τιμήν του με την ευκαιρία των εγκαινίων της μονής της Curtea de Argeş στις 15 Αυγούστου του 1517 και η οποία δεν σώζεται σήμερα αλλά είναι βέβαιο ότι αποτελούσε μετάφραση από ελληνικό κείμενο και αυτό το αρχικό ελληνικό ανέκδοτο κείμενο της Ακολουθίας εντοπίζει και δημοσιεύει ο συγγραφέας. Στον σύμμεικτο κώδικα 38 της μονής Βαρλαάμ Μετεώρων (14ος -16ος αι.) στα φύλλα 83^{r} έως 105^{r} σώζεται το κείμενο της Ακολουθίας το οποίο, σύμφωνα με σχετικό σημείωμα στο τελευταίο φύλλο, είναι έργο του πνευματικού τέκνου του Νήφωνα Λεοντίου του Διονυσιάτη με χρονολογία το 1518 (ένα χρόνο μετά από την αγιοποίηση του Νήφωνα το 1517). Σύμφωνα με το ίδιο σημείωμα αποδέκτες της Ακολουθίας ήταν οι κτήτορες της μονής Βαρλάαμ Θεοφάνης και Νεκτάριος οι οποίοι και είχαν ζητήσει τη σύνταξη Ακολουθίας προς τιμήν του πνευματικού τους πατέρα. Αμέσως μετά το σημείωμα υπάρχει ενθύμηση για την Κοίμηση του αγίου το 1508. Αφού δώσει τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και τα περιεχόμενα του κώδικα στα οποία συμπεριλαμβάνεται και Συναξάριο προβαίνει ο ερευνητής στην ταύτιση του υμνογράφου με τον κερκυραίο Ιουστίνο Δεκαδύο, γνωστό λόγιο ιεροδιάκονο που έζησε στο β΄ μισό του 15ου αι. με α΄ μισό του 16ου αι., συνεργάτη του διάσημου τυπογράφου Άλδου Μανούτιου. Η αναγνώριση του προσώπου αυτού βασίσθηκε στις ακροστιχίδες των δύο κανόνων που αναφέ-

ρονται στον άγιο. Ο Λεόντιος ήταν απλά ο κωδικογράφος. Ακολουθεί μία εργογραφία του Ιουστίνου από την οποία καταδεικνύεται ότι ο Ιουστίνος είχε συντάξει και άλλες ακολουθίες με παρεμβαλλόμενα Συναξάρια όπως του αγίου Ιωάννου του εξ Ιωαννίνων (†1526) και του αγίου Αθανασίου του Μετεωρίτου (†1380). Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας ο Ιουστίνος επελέγη για τη σύνταξη της Ακολουθίας όχι μόνο για τις ικανότητές του αλλά και λόγω της φήμης που είχε ήδη αποκτήσει στους κύκλους του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η αιτία για τη σύνταξη της Ακολουθίας ήταν η επικείμενη αγιοποίηση του αγίου και αναθέτης του έργου, σύμφωνα με τον Σοφιανό αλλά και ρουμάνους ιστορικούς, δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από τον ηγεμόνα Neagoe Basarb (1512-1521) πνευματικό τέκνο του Νήφωνα ο οποίος πληροφορήθηκε για τον Ιουστίνο από τον Μεγάλο Ρήτορα του Οικουμενικού Πατριαρχείου Μανουήλ Κορίνθιο. Με αυτά τα δεδομένα terminus ante quem για τη χρονολόγηση σύνταξης του κειμένου είναι η 15η Αυγούστου 1517. Άρα η ακολουθία στη σλαβονική, που εψάλη για πρώτη φορά το 1517 στην Curtea de Argeş, ήταν μετάφραση του κειμένου του Ιουστίνου. Το κείμενο δε του Λεόντιου του 1518 που προοριζόταν για τους αυταδέλφους Θεοφάνη και Νεκτάριο αποτελεί αντίγραφο του αρχικού κειμένου του Ιουστίνου του 1517.

Η επόμενη εισήγηση έχει γραφεί από τον Μιχαήλ Κακούρο, αναπληρωτή Καθηγητή στην Ecole Pratique des Hautes Etudes Sciences Historiques et Philosophiques της Σορβόννης και έχει ως θέμα *Η πρώτη Ασματική Ακολουθία (ca 1514-16) προς τιμήν του Αγίου Νήφωνος ο εκεί περιεχόμενος Συναξαρικός Βίος και οι νεώτερες ακολουθίες (19ος αι.) : Ιστορία της παράδοσης και της λειτουργικής χρήσης των κειμένων στην Ι.Μ. Διονυσίου από την σύνταξή τους μέχρι σήμερα. Με την Editio princeps των δύο μορφών του Συναξαρικού Βίου (σε κριτική έκδοση).*

Πρόκειται για μία εκτενέστατη εισήγηση η οποία, όπως μας πληροφορεί σε υποσημείωση ο συγγρ., αποτελεί τμήμα εκπονούμενης ευρύτερης εργασίας με θέμα την κριτική έκδοση των ελληνικών βίων του αγίου και των ακολουθιών του. Και αυτή η εισήγηση αρχίζει με σύντομη βιογραφία με έμφαση στην αμφίδρομη σχέση του αγίου με τη Μονή Διονυσίου την οποία ο συγγραφέας χαρακτηρίζει ως «την πνευματική του μητέρα». Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης το οποίο επιγράφεται *Ιστορικό και φιλολογικό σχεδίασμα για την διονυσιατική παράδοση της πρώτης Ασματικής Ακολουθίας του Αγίου Νήφωνος: από τον Ιουστίνο Δεκάδιο στις τροποποιήσεις από τον ηγούμενο Θεωνά, τον Ιγνάτιο τον Χίο, τον Ιερεμία πρ. Βελλεγράδων και τον Νικόδημο τον Αγιορείτη* ο συγγραφέας παρακολουθεί όλη τη γραπτή παράδοση της Ακολουθίας παράλληλα με την εξέλιξη της λατρευτικής πράξης σχετικά με την τιμή του αγίου. Τονίζεται ιδιαίτερα ο καθοριστικός ρόλος του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου και του Ιερεμία πρ. Βελλεγράδων στην αναβάθμιση της τιμής προς τον άγιο με τη μετατροπή της Ακολουθίας σε αγρυπνία με δοξολογία, την προσθήκη μικρού εσπερινού και δύο τροπαρίων στη λιτή καθώς επίσης και την ανάγνωση του *Κατά πλάτος Βίου του αγίου* κατά τη διάρκεια των στάσεων. Επισημαίνεται και η σύνταξη το 1877 ειδικής Ακολουθίας για την ανακομιδή των λειψάνων του αγίου επί τη ευκαιρία της περάτωσης του φερώνυμου ναού στο μετόχι της μονής στο Μεταγκίτζι της Σιθωνίας στη Χαλκιδική γεγονός που καταδεικνύει τη διαρκώς αυξανόμενη τιμή προς τον άγιο Ιεράρχη. Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στον Συναξαρικό Βίο του αγίου και επιγράφεται *Ο Συναξαρικός Βίος του Αγίου Νήφωνος: υπάρχουσες μορφές, χειρόγραφη παράδοση, το χρησιμοποιηθέν αρχέτυπο, οι επεμβάσεις του Ιουστίνου και σχέσεις με τους*

άλλους Βίους του Αγίου Νήφωνος Ο συγγρ. στην ενότητα αυτή αναζητά τον αρχέτυπο βίο του αγίου μέσα από τις γραπτές μαρτυρίες του Κατά πλάτους Βίου και του Συναξαρικού. Αφιερώνει δύο σύντομες εισαγωγικές ενότητες για τον σχολιασμό του βίου του αγίου από τον Γαβριήλ ο οποίος διασώζεται σε μεταγενέστερες παραλλαγές ρουμάνικες ή ελληνικές. Ακολουθεί η λεπτομερής παρουσίαση των δύο μορφών του Συναξαρικού Βίου ο οποίος είναι ενσωματωμένος στην Ακολουθία του Αγίου. Με βάση την έκταση των σχετικών κειμένων αναγνωρίζει ο συγγρ. δύο εκδοχές του Βίου την versio fusior (εκτενής) και την versio brevior (συνοπτική) τις οποίες συγκρίνει μεταξύ τους αλλά και με τον Κατά πλάτος Βίο και τον ρουμάνικο. Προβαίνει δε, με βάση κυρίως τις πληροφορίες περί του αγίου που παρέχουν οι δύο μορφές του Συναξαρικού Βίου, στη χρονολόγηση της versio fusior στο χρονικό διάστημα 1514-1516 και της versio brevior μεταξύ των ετών 1514-1516 και 1538. Ο αρχέτυπος δε Συναξαρικός Βίος από τον οποίο αντλούν στοιχεία και οι δύο μορφές θα πρέπει κατά τον συγγρ. να χρονολογηθεί το διάστημα 1508 και 1514-1516 και πιο συγκεκριμένα το 1514-1516. Η εισήγηση ολοκληρώνεται με την κριτική έκδοση και των δύο μορφών του Συναξαρικού Βίου η οποία είναι πολύ σημαντική διότι γίνεται για πρώτη φορά. Αποτελεί μία *editio princeps*.

Ο Μητροπολίτης Αυστρίας Μιχαήλ (Στάϊκος) στην επόμενη εισήγησή η οποία έχει ως θέμα *Επιγράμματα εις τον Άγιον Νήφωνα* σχολιάζει έξι δημοσιευμένα και αδημοσίευτα επιγράμματα αφιερωμένα στον άγιο. Τα τρία πρώτα αποτελούν δόκιμα έργα του συγχρόνου με τον άγιο λογίου Μάξιμου του Γραικού και από την εννοιολογική τους προσέγγιση φαίνεται ότι είχαν ως αποδέκτες μοναστικούς κύκλους. Από τα υπόλοιπα ένα θεωρείται έργο του Νικοδήμου του Αγιορείτου, ενώ τα άλλα δύο έχουν άγνωστο συντάκτη.

Το πρώτο επίγραμμα, το οποίο σώζεται στον κώδικα 282 (φ. 125^{r}) της Ιεράς Μονής Διονυσίου του 16ου αι., είχε πρωτοεκδοθεί από τον Λάμπρου και συντέθηκε με σκοπό να τοποθετηθεί στην πολύτιμη λειψανοθήκη του Αγίου. Στο επίγραμμα υπάρχει σαφής αναφορά στον Νεαγκόε Μπασαράμπ και αυτό ώθησε παλαιότερο ερευνητή να κάνει λόγο για τη συμμετοχή του Μάξιμου του Ομολογητή στην επιτροπή του Οικουμενικού Πατριαρχείου η οποία συμμετείχε στις εκδηλώσεις για την αγιοκατάταξη του Νήφωνα στη Βλαχία το 1518. Ο συγγρ. είναι επιφυλακτικός ως προς την αποδοχή αυτής της άποψης.

Και το δεύτερο επίγραμμα, το οποίο επίσης εξέδοσε για πρώτη φορά ο Λάμπρος πιο λακωνικό επρόκειτο να έχει τον ίδιο προορισμό όπως και το προηγούμενο. Βρίσκεται στο ίδιο φύλο και στον ίδιο κώδικα με το προηγούμενο και χρονολογείται στο χρονικό διάστημα 1512-1515. Το τρίτο επίγραμμα, αν και επιτύμβιο, δεν είναι βέβαιο εάν χρησιμοποιήθηκε ποτέ. Βρίσκεται στο χειρόγραφο A115 supl., f. 505^{r} της Αμβροσιανής Βιβλιοθήκης και στο χειρόγραφο Wiener Hist.Gr. 122,1^{r} της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης. Ο πρώτος εκδότης του ήταν ο E. Denissoff. Ο συγγρ. σχολιάζοντας το περιεχόμενο του επιγράμματος επισημαίνει την ταυτόχρονη αναφορά στη μοναχική και στην αρχιερατική ιδιότητα του Αγίου και θεωρεί άκρως επιτυχή τον παραλληλισμό της πνευματικής ανύψωσης του Νήφωνα με τον αναληφθέντα εις ουρανούς προφήτη Ηλία. Το τέταρτο επίγραμμα εκδίδεται για πρώτη φορά από τον συγγρ. και βρίσκεται στον κώδικα αρ. 716 φ. 60^{v} της μονής Διονυσίου ο οποίος χρονολογείται στον 19ο αι. Ο συνθέτης του επιγράμματος είναι άγνωστος και προσπαθεί ανεπιτυχώς να μιμηθεί παλαιότερα πρότυπα σε ό,τι αφορά στο ύφος και στη γλωσική επεξεργασία. Το πέμπτο επίγραμμα βρί-

σκεται στον ίδιο κώδικα (φ. 61[r]) με τον προηγούμενο και έχει δημοσιευθεί από τον Καδά ο οποίος ταυτίζει τον δημιουργό του με τον Νικόδημο τον Αγιορείτη. Ο συγγρ. με βάση το υψηλό επίπεδο της γλωσικής επεξεργασίας του κειμένου αλλά και τη μορφολογική του συγγένεια με επιγράμματα του Νικοδήμου αφιερωμένα στους Νεομάρτυρες αποδέχεται την ταύτιση αυτή ενισχύοντάς την περαιτέρω με την επισήμανση ότι και ο Νικόδημος υπήρξε Διονυσιάτης μοναχός. Από τα αναφερόμενα στο επίγραμμα απομονώνει ο συγγρ. τον συσχετισμό της ποιμαντορίας του αγίου στη Μητέρα Εκκλησία με αυτήν στη χειμαζόμενη εκκλησία της Βλαχίας η οποία κινήθηκε μέσα στα πλαίσια του οικουμενικού πνεύματος που χαρακτήριζε τον άγιο όπως και τους ιεραποστόλους Κύριλλο και Μεθόδιο. Το έκτο τέλος επίγραμμα στον ίδιο κώδικα και στο ίδιο φύλλο, δημοσιευμένο από τον Καδά, θεωρήθηκε επίσης έργο του Νικοδήμου του Αγιορείτου. Ο συγγρ. εντοπίζει αδυναμίες στη γλωσσική επεξεργασία αλλά και στο περιεχόμενο και ως εκ τούτου δυσκολεύεται να αποδεχθεί την ταύτιση του επιγραμματοποιού με τον λόγιο αγιορείτη. Ολοκληρώνοντας την εισήγησή του δεν παραλείπει να τονίσει ο συγγρ. τη σημασία αυτών των επιγραμμάτων διότι με μεστό και γλαφυρό λόγο φωτίζουν με λίγες αλλά καίριες λέξεις κάθε πτυχή της μεγάλης αυτής μορφής της Ορθοδοξίας.

Ένα πολύ σημαντικό κείμενο, το οποίο συνέταξε ο άγιος λίγο πριν από την Κοίμησή του, παρουσιάζει, αναλύει και ερμηνεύει ο Μητροπολίτης Μοσχονησίων Απόστολος (Δανιηλίδης) στην επόμενη εισήγηση με θέμα *Η συγχωρητική ευχή του Αγίου* (σσ. 360-373). Ο συγγρ., αφού παραθέσει το κείμενο του Νικοδήμου του Αγιορείτου όπου περιγράφονται οι συνθήκες κάτω από τις οποίες συνετάγη η ευχή, προβαίνει σε μία σύντομη ιστορική αναδρομή του θεσμού της έκδοσης των πατριαρχικών «Μετριοτήτων» ή «Συγχωρητικών» με τα οποία η ευχή του Νήφωνα έχει πολλά κοινά σημεία. Τα πατριαρχικά αυτά κείμενα κατοχυρώνονται θεσμικά το 1727 αλλά, κατά το εθιμικό δίκαιο, κυκλοφορούσαν πριν από τον 15ο αι. Ευθύς εξ αρχής διευκρινίζει ο συγγρ. τη διάκριση που υφίσταται ανάμεσα στα «συγχωροχάρτια» των ρωμαιοκαθολικών και στις πατριαρχικές «μετριότητες». Τα πρώτα κατέληξαν να αντικαθιστούν τη μετάνοια και την εξομολόγηση, ενώ για τα δεύτερα αυτό είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την άφεση των αμαρτιών. Εν συνεχεία εκτίθενται οι λόγοι που ώθησαν τους ορθόδοξους Πατριάρχες να συντάσσουν τέτοιου είδους κείμενα με έναν από τους βασικότερους τη μη προσχώρηση των ορθοδόξων στον ρωμαιοκαθολικισμό προκειμένου να εξασφαλίσουν την άφεση των αμαρτιών τους με τα συγχωροχάρτια. Τα χρήματα δε που κατέβαλαν οι πιστοί οικειοθελώς, όπως τονίζει ο συγγραφέας, στήριζαν οικονομικά τα Πατριαρχεία στις δύσκολες περιόδους της δουλείας. Ακολουθεί μία σύντομη αναφορά στη μόνη γνωστή «Μετριότητα» του Νήφωνα καθώς επίσης και σε «Μετριότητες» δύο άλλων Πατριαρχών οι οποίες θησαυρίζονται στη μονή Διονυσίου. Αφού παρουσιασθούν οι γλωσσικές κυρίως διαφορές που παρατηρούνται στο κείμενο της ευχής του Νήφωνα, όπως αυτό σώζεται σε χειρόγραφα της μονής Διονυσίου, της μονής Βαρλαάμ και της Εθνικής Βιβλιοθήκης, αναγράφεται το πλήρες κείμενο της ευχής το οποίο χρησιμοποιείται σήμερα στη μονή Διονυσίου (κωδ. 892). Από την ερμηνευτική προσέγγιση της φρασεολογίας αλλά και του περιεχομένου του κειμένου φαίνεται η ταπεινοφροσύνη του αγίου, η μέριμνά τού για όλους τους αδελφούς της μονής ακόμη και για όσους διαμένουν στα μετόχια αλλά και για όλα τα πνευματικά τέκνα του αγίου και αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο όπως παρατηρεί ο συγγρ. διότι καθιστά το κείμενο της ευχής κατάλληλο να αναγνωσθεί

και εκτός μονής. Υπάρχει ακόμη η αναφορά στην προαπαιτούμενη εξομολόγηση για την άφεση των αμαρτιών αλλά και η δέηση υπέρ ζώντων εκ παραλλήλου με τη δέηση υπέρ των κεκοιμημένων που φέρνει κοντά τη θριαμβεύουσα με την στρατευομένη Εκκλησία και αυτό συνιστά κατά τον συγγραφέα το πιο δυνατό σημείο αυτής της συγχωρητικής ευχής.

Η τελευταία εισήγηση της τρίτης θεματικής ενότητας προέρχεται από τον χώρο της λειτουργικής και συγκεκριμένα της ψαλτικής, του λειτουργικού μέλους η οποία αποτελεί ουσιωδέστατο κεφάλαιο της λατρευτικής πράξης. Συντάκτης του κειμένου, το οποίο επιγράφεται *Μελοποιήσεις στον Άγιο Νήφωνα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως* (σσ. 374-397) είναι ο καθ' ύλην αρμόδιος Αντώνιος Αλυγιζάκης, Άρχων Υμνωδός της Αγίας του Χριστού μεγάλης Εκκλησίας και Καθηγητής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Παρουσιάζει δύο μελοποιήσεις ύμνων αφιερωμένων στον άγιο οι οποίες χρονολογούνται στον 19ο και 21ο αι. Η παλαιότερη μελοποίηση αφορά στο α΄ στιχηρό ιδιόμελο της λιτής της Ακολουθίας του αγίου Νήφωνα, είναι έργο του Ιωάσαφ Διονυσιάτου και βρίσκεται στον χειρόγραφο κώδικα 707 της Μονής Διονυσίου του 1858. Ο συγγρ. εκθέτει με αναλυτικό και διεισδυτικό τρόπο το περιεχόμενο του ύμνου επισημαίνοντας τα βαθιά θεολογικά του μηνύματα, σχολιάζει τα χειρόγραφα στα οποία αυτός αναγράφεται και προβαίνει στην ανάλυση της μορφολογίας του μέλους. Λόγω του ότι ο Ιωάσαφ επιγράφει το πόνημά του «Μάθημα εις τον εν αγίοις Πατέρα ημών Νήφωνα...», ο συγγρ. θεωρεί αναγκαίο να διευκρινίσει την ακριβή έννοια του «μαθήματος» το οποίο συνιστά μία «ανεπτυγμένη μουσική φόρμα» με το συγκεκριμένο μάθημα να αποτελεί μία «απλή καλοφωνική σύνθεση μετά κρατήματος» βασισμένη σε παλαιότερα μελωδικά σχήματα στα οποία όμως υπεισέρχονται και νέα στοιχεία, όπως κρατήματα με εναλλαγές μουσικών φράσεων και σχημάτων. Ο επόμενος ύμνος ο οποίος είναι το γ΄ τροπάριο της θ΄ ωδής του α΄ κανόνος του δ΄ ήχου από την ακολουθία του Γερασίμου Μικραγιαννανίτου παρουσιάζεται μελοποιημένος από τον συγγραφέα. Και εδώ προηγείται μία λακωνική αλλά περιεκτική ανάλυση του περιεχομένου του, δεητικού κυρίως χαρακτήρα και ακολουθεί η ανάλυση της μουσικής μορφολογίας η οποία, αν και λιτή, παρουσιάζει εντούτοις μεταπτώσεις και κορυφώσεις. Η εισήγηση κλείνει με διαπιστώσεις σχετικά με τη διαχρονικότητα της βυζαντινής μελουργίας αναπόσπαστου τμήματος του λειτουργικού τυπικού.

Η τελευταία ενότητα *Ο Άγιος Νήφων στην εκκλησιαστική τέχνη* έχει καλλιτεχνικό χαρακτήρα και δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από μία μελέτη γνωριμίας με έναν άγιο της Εκκλησίας μας. Η εκκλησιαστική τέχνη σε όλες τις εκφάνσεις της διακονεί και ενδυναμώνει την πίστη ζωντανεύοντας στα μάτια των πιστών στιγμές της ιστορίας της Θείας Οικονομίας. Ο Γεώργιος Τσιγάρας, διδάκτωρ Θεολογίας και Φιλολογίας, αναπτύσσει το θέμα *Η εικονογραφία του αγίου Νήφωνος. Φορητές εικόνες και τοιχογραφίες* (σσ. 400-433). Η μελέτη υποδιαιρείται σε δώδεκα υποενότητες μετά από μία εισαγωγή βιογραφικού περιεχομένου. Οι ενότητες αυτές είναι οι εξής: Η διαμόρφωση του εικονογραφικού τύπου του αγίου με βάση τα μνημεία δεδομένης της απουσίας πληροφοριών από την αγιολογική περί τον άγιο γραμματεία. Οι πρώιμες απεικονίσεις του με παλαιότερη ίσως αυτή στην πολύτιμη λειψανοθήκη του 1515, δώρο του Νεαγκόε Μπασαράμπ, είναι σχεδόν βέβαιο ότι αποδίδουν τα πραγματικά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του αγίου αφού χρονολογούνται λίγα χρόνια μετά από την Κοίμησή του. Οι παλαιότερες απεικονίσεις του, κυρίως τοιχογραφίες, απαντούν και εκτός Αγίου Όρους σε περιοχές όπου

έδρασαν μαθητές του αγίου για παράδειγμα στη Θεσσαλία (Μονή Βαρλαάμ,Μονή Δουσίκου). Ακολουθούν τρεις ενότητες όπου παρουσιάζονται ομαδοποιημένες παραστάσεις του αγίου ολόσωμου, σε προτομή ή ένθρονου οι οποίες καλύπτουν μία χρονική περίοδο από τον 16ο μέχρι και τον 20ό αι.. Άλλος εικονογραφικός τύπος γνωστός ήδη από τα μέσα του 16ου αι. είναι αυτός όπου ο Νήφων εμφανίζεται με την ιδιότητα του συνκτήτορα της μονής η οποία καθίσταται εμφανής από τη συναπεικόνισή του με τον πραγματικό κτήτορα Όσιο Διονύσιο. Οι επόμενες τέσσερις ενότητες αφορούν σε παραστάσεις του ενταγμένες σε συλλογικές απεικονίσεις όπως τον κύκλο των Αγιορειτών Αγίων, των Διονυσιατών, των μαθητών του και με διάφορους άλλους αγίους. Για την ένταξή του στον εικονογραφικό κύκλο των Αγιορειτών Πατέρων, δημιούργημα του τέλους του 18ου με αρχές του 19ου αι. επισημαίνεται η συσχέτιση του Νήφωνα με τον Γρηγόριο Παλαμά σε τοιχογραφία του εξωνάρθηκα του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου του 1783 και σε εικόνα του Πρωτάτου του 1849 λόγω της αγιορείτικης διακονίας αμφοτέρων αλλά και λόγω της θητείας τους στον Μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης. Θυμίζουμε στο σημείο αυτό τη συναπεικόνιση του Νήφωνα λόγω της πατριαρχικής του ιδιότητας με τον Φλαβιανό Κωνσταντινουπόλεως στον νότιο πεσσό του Ιερού Βήματος στο καθολικό της μονής Ευαγγελισμού στη Σκιάθο, έργο του 1822 των γαλατσιάνων Βενιαμίν Α΄, παπά Θαλάσσιου και Μακαρίου Β΄ [Π. Βάσσα, *Το έργο των Γαλατσιάνων αγιογράφων Βενιαμίν Α΄ και Μακαρίου Β΄ στις Βόρειες Σποράδες κατά τον 19ο αι.* (αδημ. διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 297-303, εικ. 256]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ενδέκατη ενότητα για την απεικόνιση σκηνών από τον βίο και τα θαύματα του αγίου όπου παρουσιάζονται εικόνες ρουμανικής προέλευσης αρκετά βέβαια μεταγενέστερες (19ος και 20ος αι.) εμπλουτισμένες με σκηνές από τον βιογραφικό κύκλο του Ιεράρχη, μία τοιχογραφία του 1787 στο κενοτάφιο του αγίου το οποίο βρίσκεται στη μονή Διονυσίου και μία ελαιογραφία σε ύφασμα του τέλους του 19ου αι. αρχικά στον ίδιο χώρο και τώρα στο σκευοφυλάκιο της μονής με θέμα κοινό και οι δύο την Κοίμηση του Αγίου. Στην τελευταία ενότητα επισημαίνονται και καταγράφονται εικόνες του αγίου οι οποίες ακόμη και σήμερα εξακολουθούν να φιλοτεχνούνται και να θησαυρίζονται εντός και εκτός του Αγίου Όρους. Η εισήγηση ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα όπου γίνεται λόγος για τη διάκριση δύο εικονογραφικών τύπων του αγίου σε ό,τι αφορά στα φυσιογνωμικά του χαρακτηριστικά, σχολιάζεται η θέση που καταλαμβάνει η μορφή του στα εικονογραφικά προγράμματα των ναών αλλά και οι συναπεικονίσεις του με άλλους αγίους μέσα από τις οποίες τονίζονται οι διαφορετικές ιδιότητες του αγίου (μοναχός, Ιεράρχης, κτήτωρ).

Ο αρχαιολόγος Νικόλαος Γ. Τουτός πραγματεύεται το θέμα *Απεικονίσεις του Αγίου Νήφωνος σε έργα μικροτεχνίας* (σσ. 434-449) διότι η μορφή του λίαν αγαπητού αυτού αγίου δεν αποτυπώθηκε μόνον σε έργα ζωγραφικής αλλά και σε πολύτιμα εκκλησιαστικά σκεύη τα οποία όμως, όπως δηλώνει εξαρχής ο συγγρ., απαντούν μόνον στη μονή Διονυσίου. Το δεύτερο χρονολογικά έργο (1675)·μετά από τη λειψανοθήκη του 1515 για την οποία δεν γίνεται εκτενής αναφορά διότι αυτή αποτελεί θέμα της επόμενης εισήγησης, είναι μία αρτοκλασία, έργο του σλαβικής καταγωγής Νεδέλκου σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή. Έπονται χρονολογικά δύο αργυρεπίχρυσοι ναόσχημοι λιβανωτοί των μέσων του 19ου αι. και ένας δίσκος αντιδώρου έργα του αγιορείτικου εργαστηρίου του Νικολάου Ναούμ επί ηγουμενίας Ευλογίου (1836-1866). Στο β΄ μισό του 19ου αι. χρονολογούνται

ένα Άγιο Ποτήριο και μία στάχωση λειτουργικού βιβλίου, ενώ στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αι. ανήκουν δύο αργυρές λειψανοθήκες με την απεικόνιση του αγίου Νήφωνα και άλλων αγίων. Παλαιότερες (τέλη 18ου αι.) είναι δύο λειψανοθήκες τη δαπάνη των οποίων ανέλαβε ο Προηγούμενος της μονής Βενιαμίν ο οποίος, όπως επισημαίνει ο συγγρ., προέβαλε ιδιαίτερα την τιμή προς τον άγιο αναγείροντας και παρεκκλήσι προς τιμήν του το 1782. Τον 18ο αι. χρονολογείται μία ακόμη ασημένια θήκη λειψάνων, αφιέρωμα του Διονυσιάτη Προηγουμένου Δανιήλ του Λέσβιου το 1784 ενσωματωμένη σε λειψανοθήκη του 19ου αι. Ο συγγρ. συσχετίζει την κατασκευή αυτών των λειψανοθηκών στο β΄ μισό του 18ου αι. με το καθεστώς της ζητείας με το οποίο η μονή προσπαθεί να ανακάμψει οικονομικά. Για τις ανάγκες της μονής τυπώθηκαν και χάρτινες εικόνες (18ος και 19ος αι.) όπου εικονίζεται η γνωστή τριάδα του Ιωάννη του Προδρόμου, του Νήφωνα και του οσίου Διονυσίου. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την παρουσίαση μερικών έργων μικροτεχνίας σε πολυτελή υλικά (σμάλτο, ελεφαντόδοντο) τα οποία προέρχονται από το σύγχρονο εργαστήριο αργυροχρυσοχοΐας που λειτουργεί στη Μονή από το 1990 με πρωτοβουλία του Καθηγουμένου Αρχιμανδρίτη Πέτρου και αναβιώνει τη βυζαντινή παράδοση. Ο συγγρ. θεώρησε καλό να συμπεριλάβει στα έργα που εξετάζει και ένα πολύτιμο εγκόλπιο των αρχών του 16ου αι. με το δωδεκάορτο, γνωστό ως «εγκόλπιο του αγίου Νήφωνος», διότι, σύμφωνα με την παράδοση της μονής, αποτελεί δωρεά του ιδίου προς τη μονή.

Η αργυρεπίχρυση λειψανοθήκη του αγίου, πολύτιμο δώρο προς τη μονή του πνευματικού τέκνου του Νήφωνα ηγεμόνα της Βλαχίας Νεάγκου Μπασαράμπ κατασκευασμένη το 1514/1515 σύμφωνα με την αφιερωματική επιγραφή λόγω της ανεκτίμητης αξίας της εξετάζεται σε ιδιαίτερη μελέτη επιγραφόμενη *Η Λειψανοθήκη του Αγίου Νήφωνος* (σσ. 450-471) με συγγραφέα τον Γεώργιο Π. Φουστέρη, Θεολόγο και διδάκτορα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ. Ο συγγρ. παρουσιάζει με κάθε λεπτομέρεια το εξαίρετο αυτό δημιούργημα της μεταλλοτεχνίας οργανώνοντας το υλικό του σε επιμέρους ενότητες οι οποίες αφορούν στο υλικό, στον τρόπο κατασκευής, στη μορφολογία αλλά και στον διάκοσμο του πολύτιμου εκκλησιαστικού έργου. Η τυπολογία του αναπαράγει την αρχιτεκτονική ενός τυπικού βυζαντινού ναού αυτήν του πεντάτρουλου σταυροειδούς εγεγραμμένου. Από τον τρόπο που διαρθρώνονται οι κάθετες πλευρές του κιβωτιδίου αλλά και το κάλυμμά του με διάχωρα προκύπτουν ογδόντα τέσσερις θέσεις για την ένθεση πλακιδίων με εικονιστικό διάκοσμο. Από άποψη τεχνικής η λειψανοθήκη συνδυάζει χυτά διάτρητα και σφυρήλατα στοιχεία με ένθετα πλακίδια στα οποία χρησιμοποιήθηκε η τεχνική των λεγόμενων λακκωτών σμάλτων όπως επισημαίνει ο συγγρ. η οποία έδινε έναν τόνο ζωντάνιας στο σύνολο. Στα γράμματα, που είναι χαραγμένα στον χιτώνα του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη σε ένα από τα ένθετα πλακίδια, αναγνωρίζεται η υπογραφή του καλλιτέχνη ή η σφραγίδα του ρουμάνικου εργαστηρίου. Ενδελεχώς εξετάζεται η αφιερωματική επιγραφή η οποία κατανέμεται σε εικοσιτέσσερα πλακίδια από τα οποία δεν σώζονται τα εννέα. Εντύπωση προκαλούν οι ανορθογραφίες της επιγραφής οι οποίες δεν δικαιολογούνται για μία ηγεμονική παραγγελία. Ο συγγρ. επισημαίνει την αρχική τοποθέτηση ορισμένων πλακιδίων σε λάθος θέση η οποία επηρέαζε και την ανάγνωση της επιγραφής. Ακολουθεί η παρουσίαση όλων των εικονιζόμενων αγίων μορφών συνολικά εξήντα οκτώ, ιεραρχημένων κατά τρόπο που θυμίζει το εικονογραφικό πρόγραμμα ενός ναού. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην επιλογή της θέσης

του Νήφωνα στην κύρια όψη ανάμεσα σε Ιεράρχες και μοναχούς ακριβώς λόγω του ότι στο πρόσωπό του συναντιούνται και οι δύο ιδιότητες. Τέλος μια σύντομη αναφορά γίνεται στη διαμόρφωση του εσωτερικού της λειψανοθήκης με αργυρό επιχρυσωμένο σφυρήλατο έλασμα με επτά ανοίγματα το οποίο ανήκει στον 19ο αι. και δεν είναι το αυθεντικό καθώς επίσης και στην εικόνα στο εσωτερικό του καλύμματος της λειψανοθήκης η οποία τοποθετήθηκε εκεί στις αρχές του 20ού αι. πιστό αντίγραφο της αρχικής του 16ου αι. που φυλάσσεται στο σκευοφυλάκιο της μονής.

Ένα άλλο ανεκτίμητο κειμήλιο του διονυσιάτη Αγίου που φυλάσσεται στη μονή Διονυσίου είναι αναμφισβήτητα ο αρχιερατικός σάκκος του Ιεράρχη και για τον λόγο αυτόν αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης η οποία έχει περισσότερο τεχνικό χαρακτήρα. Ο Χρήστος Χ. Καρύδης, διδάκτωρ προληπτικής Συντήρησης και ιστορίας υφασμάτων, επισκέπτης διδάσκων προληπτικής συντήρησης στο ΑΠΘ, πραγματεύεται το θέμα *Ο αρχιερατικός σάκκος του αγίου Νήφωνος: ιστορία-κατασκευή- ανάλυση- διατήρηση* (σσ. 472-485). Όπως επισημαίνεται σε υποσημείωση η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τον Δρ. Ιωάννη Καραπαναγιώτη (Ίδρυμα Ορμύλια-Διαγνωστικό Κέντρο έργων τέχνης) για την ανάλυση με υγρή χρωματογραφία υψηλής απόδοσης και τη συντηρήτρια αρχαιοτήτων Αμαλία Σιάτου για τη μελέτη των μεταλλικών νημάτων. Ο συγγρ. περιγράφει λεπτομερώς τον διάκοσμο του ιερατικού αυτού ενδύματος στον οποίο περιλαμβάνεται η απεικόνιση του Χριστού ως του Μεγάλου Αρχιερέως και εξαπτέρυγων μέσα σε μεγάλα και μικρά μετάλλια αντίστοιχα με παρεμβαλλόμενους ισοσκελείς σταυρούς στα διάκενα. Παράλληλα δίνει πληροφορίες σχετικά με το είδος του υφάσματος (δαμασκηνό στημόνι), τον τρόπο ραφής αλλά και τον τρόπο ύφανσης των θεμάτων επάνω σ' αυτό. Παρά την εξαιρετική ποιότητα της κατασκευής του σάκκου δεν αποφεύχθηκαν ορισμένες τεχνικές ατέλειες όπως η αντίστροφη ύφανση των επιγραφών την οποία ερμηνεύει ο συγγρ. ως οφειλόμενη είτε σε τεχνίτες καραμανλήδες που δεν γνώριζαν τη γλώσσα είτε σε οθωμανούς οι οποίοι εφαρμόζουν τον δικό τους αντίστροφο τρόπο γραφής. Το άλλο κατασκευαστικό λάθος οφειλόμενο μάλλον σε απροσεξία του υφαντή αφορά σε μια υφασμένη κάθετη γραμμή σε δαμασκηνό χρώμα πάνω σε μετάλλια στο πίσω μέρος του σάκκου. Η κατάσταση διατήρησης του ενδύματος κρίνεται ως ικανοποιητική και οι φθορές που παρατηρούνται κυρίως στα μανίκια και στα σημεία όπου ακουμπούσαν τα εγκόλπια και το επιγονάτιο είναι απόρροια της χρήσης του. Εντοπίζονται όμως και μεταγενέστερες επεμβάσεις διορθωτικές. Από την τεχνική ανάλυση του σάκκου προκύπτει ότι απουσίαζε ο «πόλος» στο πίσω μέρος τον οποίο αντικαθιστούσε η πολλαπλά επαναλαμβανόμενη μορφή του Χριστού Αρχιερέα. Στην τελευταία ενότητα της εισήγησής του ο συγγρ. προβαίνει σε εξονυχιστική παρουσίαση του τρόπου εντοπισμού και ταυτοποίησης των υλικών κατασκευής του αμφίου.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με την παράθεση εκτενούς και ενημερωμένης βιβλιογραφίας, ελληνόγλωσσης και ξενόγλωσσης (σσ. 486-491), η οποία κατάρτίσθηκε από τον ομότιμο Καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ κ. Απόστολο Γλαβίνα. Οι μελέτες παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά καλύπτοντας ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα από το 1584 μέχρι το 2008. Ιδιαίτερα χρηστικός είναι και ο λημματικός κατάλογος (ευρετήριο) που ακολουθεί (σσ. 492-494) και ο οποίος διευκολύνει τα μέγιστα τον ερευνητή.

Ο αφιερωματικός αυτός τόμος, καρπός ευσεβείας της μοναστικής κοινότητας της Ιεράς Μονής Διονυσίου συνιστά ένα εγχείρημα το οποίο θεωρούμε ότι πρέπει

να βρει μιμητές. Προβάλλοντας με τόσο διεξοδικό και εξονυχιστικό τρόπο το έργο και την προσωπικότητα ανθρώπων οι οποίοι τίμησαν το γένος και την πίστη τους δεν συντηρείται μόνον η ιστορική μνήμη αλλά ανοίγονται και δρόμοι φωτεινοί για τις επόμενες γενιές. Οι δεκαεννέα συγγραφείς καταθέτουν μελέτες οι οποίες διακρίνονται για τον επιστημονικό τους λόγο, τον βαθύ προβληματισμό και τα οξυδερκή σχόλια. Πρόκειται για μελέτες με πλήρη βιβλιογραφική τεκμηρίωση και κριτική θεώρηση των πραγμάτων.

Πρέπει να επισημανθεί η πολύ μελετημένη διάταξη του περιεχομένου του ογκωδέστατου αυτού έργου σε μεγάλους θεματικούς άξονες οι οποίοι διαδέχονται ο ένας τον άλλο με ιστορική συνέπεια. Ο πρώτος παρέχει όλα εκείνα τα πραγματολογικά ιστορικά στοιχεία που αφορούν στο τιμώμενο πρόσωπο κατά χρονολογική σειρά. Ο δεύτερος, περισσότερο θεωρητικός, εμβαθύνει στο μεγαλείο της ψυχής και της πνευματικότητας του αγίου προκειμένου να αντλήσει διδαχές. Ο τρίτος και ο τέταρτος παρουσιάζουν τον άγιο από την πλευρά των πιστών. Πώς δηλαδή το σώμα της Εκκλησίας μέσα από τις λειτουργικές λεγόμενες τέχνες προσέλαβε αυτόν τον φάρο της Ορθοδοξίας, τον ύμνησε και τον απεικόνισε. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα του βιβλίου είναι το πλούσιο, πολυθεματικό (φορητές εικόνες, τοιχογραφίες, εκκλησιαστικά σκεύη, χειρόγραφα) και εξαιρετικής ποιότητας εποπτικό υλικό στη συντριπτική του πλειοψηφία έγχρωμο.

Η συλλογική αυτή προσπάθεια υπό την εμπνευσμένη καθοδήγηση του Καθηγουμένου της Μονής Πέτρου προάγει με ουσιαστικό τρόπο την έρευνα για την ιστορία της Ορθοδοξίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου διότι όλες οι μελέτες οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στον τόμο προσφέρουν πολλά νέα στοιχεία με βάση δημοσιευμένες και αδημοσίευτες γραπτές πηγές και μνημεία. Αποτελεί αναμφισβήτητα καρπό πολύχρονης και κοπιώδους προσπάθειας πολλών ανθρώπων οί οποίοι με μεθοδικότητα και επιμέλεια κατόρθωσαν να δώσουν την πρώτη συστηματική, σφαιρική και εξονυχιστική μελέτη της σημαντικής αυτής ιστορικής προσωπικότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πολυσχιδής προσωπικότητα του αγίου Ιεράρχη είχε αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και παλαιότερων εκδοτικών πρωτοβουλιών της Ιεράς μονής Διονυσίου οι οποίες είναι οι εξής: *Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (πρότυπον ασκήσεως και ταπεινώσεως)*, Άγιον Όρος-Άθως 1990 και *Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Βίος-Μαρτυρίες-Ακολουθίες*, Άγιον Όρος 2004.

Οι όποιες ατέλειες, πρακτικής κυρίως φύσης οι οποίες παρατηρούνται στο έργο οφείλονται, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, στο γεγονός ότι πρόκειται για συλλογικό έργο όπου ο κάθε συγγραφέας ακολουθεί τον δικό του τρόπο γραφής. Θα μπορούσαν βέβαια να είχαν τεθεί εξαρχής κάποιες κατευθυντήριες γραμμές, κάποιες προδιαγραφές προκειμένου να υπάρχει μια σχετική ομοιομορφία. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο τρόπος που δίδονται τα ονόματα των ξένων ηγεμόνων άλλοτε με λατινικούς χαρακτήρες και άλλοτε μεταγραμμένα στα ελληνικά με αποτέλεσμα να μην γνωρίζει ο αναγνώστης ποι ονομασία είναι τελικά η ορθή π.χ. βοεβόδας Ράδουλος ο Μέγας (σ. 126), Radu cel Mare (σ. 136), ηγεμόνας Ράδου (σ. 138) ή Neagoe Basarab (σ. 118), Νεάγκος (σ. 75), Νεάγκου Μπασαράμπ (σ. 405), Νεαγκόε Basarab (σ. 450) ή ιερά μονή Δεάλουλ (σ. 136), Dealu (σ. 137), ή Τιργκόβιστε (σ. 137), Targoviste ή Τιργοβίστιον (σ. 140).

Παρατηρούνται επίσης ασυμφωνίες και παραλείψεις: οι χρονολογίες ηγεμονίας του Ράδουλου στη σ. 126 (1495-1509), ενώ στη σ. 136 (1496-1509), η πληροφορία που δίδεται στον υπότιτλο της εικόνας στη σ. 428 έρχεται σε αντίθεση μ' αυτήν που κατα-

γράφεται στη σ. 431 σημείωση 128 σχετικά με την ακριβή θέση του εικονιζόμενου μνημείου, στη σ. 405 αναφέρεται ότι η πρωϊμότερη ίσως εικόνα βρίσκεται ενσωματωμένη στη λειψανοθήκη του αγίου του 1515, στον υπότιτλο αυτής της εικόνας στη σ. 27 αναγράφεται ότι ήταν ενσωματωμένη, ενώ στη σ. 413 δίδεται η πληροφορία ότι η εικόνα στη λειψανοθήκη είναι νεώτερη έργο του 20ού αι. των Δανιηλαίων και ότι η παλαιότερη βρίσκεται στο σκευοφυλάκιο, στον χάρτη με τις Μητροπόλεις Ουγγροβλαχίας και Μολδαβίας στη σ. 141 δεν σημειώνονται οι θέσεις περιοχών οι οποίες όμως αναφέρονται στο κείμενο όπως η Targoviste, η μονή Dealu ή η μονή Στέλεα.

Μια καλύτερη διευθέτηση του πλούσιου φωτογραφικού υλικού σε αντιστοιχία με το κείμενο όπου αυτό ήταν εφικτό θα διευκόλυνε τον αναγνώστη. Για παράδειγμα δεν μπορεί να γίνεται λόγος για την αρχαιότερη εικόνα του αγίου στη σ. 405 και η εικόνα να βρίσκεται στην σ. 27. Η εικόνα της σ. 364 θα ήταν προτιμότερο να βρίσκεται στη σ. 360 για λόγους νοηματικής συνάφειας όπως επίσης στη σ. 435 έπρεπε να τοποθετηθεί η εικόνα της σ. 436 πρώτον διότι για το εικονιζόμενο αντικείμενο γίνεται λόγος στη σ. 434 και δεύτερον δεν μπορεί ο τίτλος της εισήγησης να κάνει λόγο για μικροτεχνία και ο πρώτος πίνακας να είναι μία χάρτινη εικόνα. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι οι χάρτινες εικόνες για τις οποίες γίνεται λόγος παρακάτω στην ίδια εισήγηση δεν μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία της μικροτεχνίας. Επίσης σε αρκετές εικόνες οι υπότιτλοι είναι ελλιπείς διότι δεν αναφέρουν προέλευση και χρονολόγηση π.χ. σσ. 192, 197, 212, 445, 371. Στη σ. 145 θα ήταν πιο ολοκληρωμένη η αναφορά στις φορητές εικόνες του αγίου στη Βλαχία αν συνοδευόταν από το σχετικό φωτογραφικό υλικό ή αν υπήρχε μία ένδειξη ότι αυτό ήδη υπάρχει στον τόμο για παράδειγμα η εικόνα στην ίδια σελίδα. Στην σ. 446 περιγράφεται ένα Ιερό Ποτήριο χωρίς να γίνεται παραπομπή στην απεικόνισή του που βρίσκεται ακριβώς στην προηγούμενη σ. 445. Η σημείωση αρ. 12 στη σ. 366 είναι ελλιπής διότι απουσιάζει ο τίτλος του άρθρου «Συγχωροχάρτια» και η χρονολογία του τεύχους του περιοδικού η οποία είναι το 1983.

Ορισμένες επισημάνσεις επί της ουσίας ίσως συμβάλλουν στην αποτροπή σύγχυσης στον αναγνώστη. Καλό θα ήταν, όταν γίνονται αναφορές σε ηγεμόνες ή εκκλησιαστικούς ηγέτες, να παρέχονται ακριβή στοιχεία, όπως στη σ. 120 αναφέρεται η Β΄ Πατριαρχία του Συμεώνος του Τραπεζούντιου χωρίς να διευκρινίζονται τα χρονικά της όρια, ή στη σελίδα 121 γίνεται λόγος για τον Βαγιαζίτ Β΄ χωρίς χρονολογίες ή τον Σελίμ χωρίς διευκρίνιση αν είναι ο Β΄ ή ο Γ΄, ή στη σ. 138 για τον Πατριάρχη Ιωακείμ ο οποίος είναι ο πρώτος ή στη σ. 150 για τον Πατριάρχη Συμεών ο οποίος είναι ο Β΄. Επειδή η τεκμηρίωση των προτεινόμενων χρονολογιών παίζει καίριο ρόλο σε μία ιστορική μελέτη καλό θα ήταν να υπήρχε μία βιβλιογραφική παραπομπή στις χρονολογήσεις που παρατίθενται για την έναρξη της πρώτης Πατριαρχίας του Νήφωνα στη σ. 120. Στην σ. 85 δίδεται η εντύπωση ότι ο συγγραφέας αποδέχεται την άποψη ότι ο Νήφων διαδέχθηκε τον Παρθένιο στη Μητρόπολη της Θεσσαλονίκης διότι δεν παραπέμπει στο σημείο αυτό τον αναγνώστη στις επόμενες σελίδες της εισήγησής του όπου επιχειρηματολογεί περί του αντιθέτου. Ενδιαφέρον θα ήταν να εκτεθούν πιο αναλυτικά στο κυρίως κείμενο και όχι σε υποσημειώσεις οι απόψεις περί του θέματος αυτού και του Απόστολου Γλαβίνα γνωστού μελετητή της προσωπικότητας του Νήφωνα. Εφόσον τα αναφερόμενα εκτενώς στις σσ. 103-107 «δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένα ασφαλές τεκμήριο για τον χρονολογικό προσδιορισμό της ποιμαντορίας του Αγίου Νήφωνος στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης» (σ. 107) δεν γνωρίζουμε για ποιο λόγο παρεμβάλλονται με τόσες λεπτομέρειες στο κείμενο. Ορθότερη επιλογή θέσης για την παράθεση των εκκλησιαστικών ύμνων από τους οποίους διαφαίνεται η ποιμαντορία του αγίου στη Θεσσαλονίκη θα ήταν η σ. 99 αντί για την 108 όπου παρουσιάζεται διεξοδικά το έργο του στη Μητρόπολη. Στη σ. 405 γίνεται λόγος για γραπτή πηγή όπου μαρτυρείται η παρουσία φορητής εικόνας του αγίου ίσως της παλαιότερης χωρίς όμως να δίδεται οποιαδήποτε πληροφορία για τη χρονολόγηση αυτής της πηγής. Στην ενό-

τητα με τις πρώιμες απεικονίσεις του αγίου θα έπρεπε να γίνεται μνεία και των τοιχογραφιών στην Τράπεζα της μονής Διονυσίου των μέσων του 16ου αι. (σ. 51) αλλά και αυτή του νάρθηκα του καθολικού της μονής του 1547 (σ. 401) με την ένδειξη ότι θα μελετηθούν αναλυτικά παρακάτω. Παρατηρούνται αναντιστοιχίες όπως στη σ. 128 ο Συνοδικός Τόμος για το θέμα της σιμωνίας χρονολογείται στις 11 Ιουνίου 1498 ενώ στη σ. 150 στις 15 Ιουνίου 1497. Πρόκειται άραγε για τον ίδιο Τόμο; Δύο διαφορετικές χρονολογήσεις δίδονται για το Ιερό Ποτήριο στις σσ. 438 και 441. Στην ίδια σελίδα και στην ίδια παράγραφο, ίσως εκ παραδρομής, οι τρουλλίσκοι της λειψανοθήκης του Νήφωνα περιγράφονται ως εξάπλευροι και λίγο παρακάτω ως οκτάπλευροι. Εάν δεν υπήρχαν οι σχετικές απεικονίσεις του αντικειμένου δεν θα μπορούσε κανείς να γνωρίζει ότι ορθή είναι η δεύτερη πληροφορία.

Στη σ. 412 η λέξη «προτομή» καλύτερα θα ήταν να αντικατασταθεί με τη λέξη «ημίσωμος», ενώ αντί για το «μεγάλο ωμοφόριο» στη σ. 408 είναι πιο δόκιμο το «φαρδύ ωμοφόριο». Στη σ. 412 αναφέρεται ότι ο άγιος «αποδίδεται ως Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης». Ακριβέστερη θα ήταν η διατύπωση ότι επιγράφεται ως Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης διότι η εμφάνισή του δεν διαφοροποιείται από αυτήν ενός Επισκόπου. Η ομαδοποίηση κατά τη μελέτη των εικονογραφικών τύπων του Ιεράρχη (σσ. 408-413) διευκολύνει τα μέγιστα. Θα ήταν όμως πολύ ενδιαφέρον να γινόταν μια ομαδοποίηση και ερμηνεία των ενδυματολογικών επιλογών στις απεικονίσεις του αγίου ο οποίος άλλοτε εικονίζεται ενδεδυμένος με τη μοναχική ενδυμασία άλλοτε με την επισκοπική άλλοτε φορά σάκκο ή φελώνιο. Στη σ. 453 αιτιολογείται η τυπολογία των ναόσχημων λειψανοθηκών με «την ταύτιση του καθαγιασμένου σώματος των αγίων με τον ναό, πεποίθηση που αποτελεί αρχαία βιβλική παράδοση της Εκκλησίας» και στην αντίστοιχη υποσημείωση υπάρχει η παραπομπή στο σχετικό καινοδιαθηκικό χωρίο (Α΄ Κορ. 6,19). Η διατύπωση της φράσης αλλοιώνει το πραγματικό θεολογικό νόημα του σχετικού χωρίου με την έννοια ότι το σώμα, όχι μόνο βέβαια των αγίων αλλά όλων των πιστών, είναι μεταφορικά ο ναός του αγίου Πνεύματος και όχι ο ναός ως μία αρχιτεκτονική κατασκευή.

Η ενδελεχής ενασχόληση στην τελευταία εισήγηση με το ιερό κειμήλιο της μονής τον πολύτιμο σάκκο δεν θα έπρεπε να οδηγήσει και σε μία χρονολόγησή του;

Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν μειώνουν σε καμία περίπτωση τη σπουδαιότητα αυτής της αξιέπαινης εκδοτικής πρωτοβουλίας πολύτιμης όχι μόνον για τους μελλοντικούς ερευνητές αλλά και για το σώμα της Εκκλησίας διότι προβάλλει τον βίο και την πολιτεία ενός ανθρώπου ο οποίος ζωογόνησε το δένδρο της πίστης σε καιρούς χαλεπούς και προβάλλει ως φωτεινό παράδειγμα προς μίμηση από τους επιγόνους αφού κατόρθωσε να συνδυάσει την ορθοδοξία με την ορθοπραξία. Στους εμπνευστές της δημιουργίας αυτού του έργου αλλά και σ' αυτούς που συνέβαλαν στην υλοποίησή του αξίζουν θερμά συγχαρτήρια και ειλικρινείς ευχαριστίες από τον επιστημονικό κόσμο διότι θα υπάρχει πλέον στη διάθεσή του μία τόσο εμπεριστατωμένη ιστορική μελέτη η οποία είναι βέβαιον ότι θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για όποιον επιθυμεί να γνωρίσει όχι μόνο το πρόσωπο αλλά και την εποχή του.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ΜΑΡΙΑ Ι. ΚΑΖΑΜΙΑ-ΤΣΕΡΝΟΥ